

Ungváry Rudolf

A névterek értelme. Filozófiai–szerkezeti jellemzők*

„Kezdetben vala az Ige, és az Ige Istennél vala, és Isten vala az Ige.”
(János, 1., 1.)

A névterek nyelvi szempontból szemantikai rendszerek: szavak (vele jelentések) és a közöttük fennálló szemantikai relációk rendszerei. A szavaknak jelentésük és jelöletük van. A szavak egy része, a köznevek azonban fogalmakat, másik része, a tulajdonnevek pedig egyedi dolgokat neveznek meg. Mivel az egyedi dolgok is fogalmakkal ragadhatók meg (például „Albert Einstein” a „tudós” fogalmával), ezért állítható, hogy a névterek egyben fogalmak és a közöttük fennálló asszociatív összefüggések rendszerei is. A fogalmak rendszere felfogható rendező rendszerként. E rendszerben a lét (ontológiailag) több szempont (dimenzió) szerint rendeződik. Az elvont fogalmi kategóriák (legáltalánosabbnak tekintett fogalmak) szerint vannak anyagszerű, mozgásszerű/energiaszerű és tulajdonosság/információszerű dolgokat reprezentáló fogalmak (vagy ilyeneket jelentő szavak). A fogalmak más szempontból a létszintek (komplexitási szintek) és azok alszintjei szerint rendezhetők. A legáltalánosabb létszintek a természeti szférában a fizikai-kémiai, a biológiai és pszichikai szintek. A társadalmi szférában a gazdasági, a civilizációs-jogi-politikai és a kulturális szintek és ezek alszintjei. Ezeket egészítik ki (ezek között vannak) a különleges, visszacsatolási (öko-kibernetikai) szintek. A fogalmak alapján az írásbeliség kezdetétől osztályozási rendszereket alkottak, melyekkel lényegében a tárolt információkat rendezték. A szavakhoz – melyek a névterekben elsődleges, tárgyi adatok –, másodlagos, metaadatok kapcsolódnak (pl. nyelvtani, közigazgatási, statisztikai stb. adatok). Ha a névtér szavait információk minősítésére, osztályozására, rendezésére használják, e szavak az alkalmazott rendszerekben metaadatok.

Tárgyszavak: névtér; szemantika; reláció; megértés;
fogalom; filozófia

Már a történelmi idők hajnalán felvetődött a kérdés, hogy mitől tudjuk a dolgokat. Az nyilvánvaló lehetett, hogy maguk a dolgok voltak, vannak és lesznek. Érzékileg tapasztalhatók, de ez nem azonos azzal, hogy tudunk is arról, amit tapasztalunk. Hogy tudunk róluk, arra az utal, hogy vannak szavaink róluk. Az alábbiakban első lépésben azt kíséreltem meg megfogalmazni, hogy hogyan értsük ezt. Azaz tényleg, mitől tudjuk, az érzéki tapasztaláson kívül, hogy vannak. És hogy mennyire bizonytalan ez.

A szavakat már kezdetben nemcsak használták a dolgok megfogalmazására, hanem összegyűjtötték őket, vagy olyan rendszereket készítettek belőlük, melyekben úgy tárolhatták az adatokat, hogy a szavak szerint keresni lehetett például az adózókat vagy a kereskedelmi okmányokat. A szógyűjteményekből évezredek múlva gondosan szerkesztett

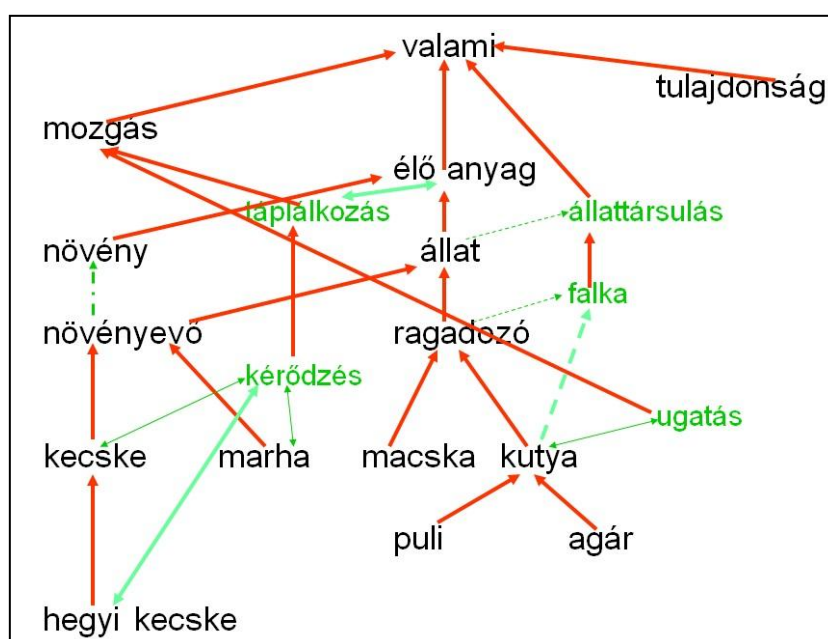
szótárak lettek, a csúcán azokkal a többkötetes, évtizedek munkájával elkészített, nyomtatott értelmező szótárakkal, melyek egy-egy nyelv szókincsét tartalmazták. A szavak rendszeréből pedig katalógusok, osztályozási rendszerek, nomenklatúrák, taxonómiák alakultak ki.

Az internet megjelenésével nemcsak a szótárakat lehetett megjeleníteni, hanem megszülettek a szótárak sokkal összetettebb változatai, melyeket

* Szegeden, a Networkshop konferencián, 2017. április 20., elhangzott előadás alapján. –
<https://niif.videotorium.hu/hu/recordings/16904/a-nevterek-filozofiaiszerkezeti-jellemzoi>

névtereknek nevezünk. Ezeknek perdöntő jellegzetessége, hogy nem a papír, vagy valamilyen más fizikai anyag a hordozó közegük, hanem egy kezelhető hálózat. Ez egyrészt minden eddigi szótárnál és rendező rendszernél nagyobb adatgazdagságot, többek között asszociatív kapcsolat- vagy relációrendszert (szemantikai térszerkezetet és ábrázolást), valamint időbeli rétegezést (korábbi és későbbi összefüggés-ábrázolást, szemantikai időszerkezetet és ábrázolást) tesz lehetővé. Másrészt a névterek szavai szorosan kapcsolódnak a weben elérhető értelmező, többnyelvű és etimológiai szótárakhoz, továbbá bármilyen más névállományt

tartalmazó rendszerhez (a nyelvészeti korpuszoktól kezdve a Wikipédián, a statisztikai adatállományokon keresztül, az államigazgatási, tudományos és egyéb nomenklatúrákig). Harmadrészt minden eddigi szógyűjteménynél nagyobb, egyben a könnyű eligazodást lehetővé tevő normatív szókinccsel a nemzeti névtér a közös alapja az információk tartalmi leírásához használt különféle speciális rendező rendszereknek (katalógusoknak, taxonómiáknak stb.), melyeket az adatbázisokban, gyűjteményekben, könyvtárakban, levéltárakban, múzeumokban, igazgatásban, szaktudományokban használnak (1., 2. ábra).¹

1. ábra Relációszerkezet (szemantikai térszerkezet) leegyszerűsített példája címkézett, irányított

•É 47° 31' 48", K 21° 38' 21"

• –	<890 előtt	–
• Tébrésün	890 – 1000	szállásterület
• Torna	11. sz.	falu
• Boldogasszonyfalva	12. – 14. sz.	falu
• Debrezun	14.	város
• Debrecen	1361 – 1693	mezőváros
• Debrecen	1693 – 1867	szabad királyi város
• Debrecen	1867<	megyei jogú város

2. ábra Kronologikus rétegződés (szemantikai időszerkezet) példája szócikk formájában (a vezérszó a helyet meghatározó koordinátaadat)

Ezért a névtereknek, elődeihez, a nyomtatott nemzeti értelmező szótárakhoz képest nagyságrendekkel nagyobb a jelentésgazdagságuk, a szemantikai erejük. Ezáltal sokkal jobban reprezentálják az emberi megértés eszközeit, a jelentésekkel bíró szavak világát.

Mindezzel válaszoltunk is arra a gyakorlati kérdésre, hogy mi a névterek feladata, rendeltetése. Ugyancsak nyilvánvaló a szavak rendeltetése, hiszen a beszéd és az írás, tehát a közlés eszközei. Ez azonban csak a felszín.

Amikor tehát megpróbáljuk megválaszolni, hogy mi is lehet a szavak, vele a „*kezdetben vala az ige*” értelme, akkor könnyebb dolgunk van, ha először azt vizsgáljuk meg, mi is ezeknek az új keletű, de minden eddigi szógyűjteménynél, szórendszernél bonyolultabb névterek értelme. Azon az összetettségi szinten ugyanis, amely a technika jóvoltából a névtereket jellemzi, olyan dolgok válnak észrevehetővé, melyeket maguk a szavak csak nagyon áttételesen tartalmaznak, és ezért csak metaforákkal lehet utalni rájuk. Úgy például, hogy „*Isten vala az Ige*”. De miért volna pont az „ige” a mindenhatóság?

Mielőtt azonban ebbe belekezdenénk, gondoljuk meg, hogy valójában filozófiai kérdésről van szó, noha a névterek kérdése nem kapcsolódik közvetlenül mindazokhoz az értékekhez és felismerésekhez, melyek a filozófiában halmozódtak fel. Mégis, a filozófiához fűződő elkerülhetetlen viszonyunkat valahogy tisztázni kell. Ehhez legalább nagy vonalakban nézzük meg, hogyan fogalmazták meg a filozófia célját, feladatát. Többféle választ kapunk rá, de ez a különbözőség is sokat mond tárgyunkról általában, a dolgok értelmének megértéséről. Tekintsünk el a filozófia legáltalánosabb céljától, attól, hogy a filozófia a vélekedések kritikája, illetve a világot magyarázni kívánó elméletrendszerek megalkotása. Ennél több speciális választ is kapunk. Ez is arra utal, hogy ez a többértelműség mintha az értelem egyik legfontosabb tulajdonsága lenne. Csak három szerzőt idézek: egy derűlátót, egy távolságtartót és egy semlegest és egy semleges megfogalmazást.

„A filozófia célja vagy feladata az, hogy javunkra használhatjuk fel a korábban megismert hatásokat.” *Hobbes, Thomas (1588–1679).*

„...a filozófia célja, hogy megmutassa a légynek a csapdából kivezető utat.” *Wittgenstein, Ludwig (1889–1951).*

„A filozófia a megismerés módszereinek, elveinek és érvényességének a kutatása.” *Wikipédia, 2017.*

Más tudományokkal szemben a filozófia állításai nem igazolhatók, legalábbis természettudományosan. Mégis, ezekben – és a számtalan többi, itt nem ismertetett – a meghatározásokban mintha az lenne a közös, hogy a filozófia tárgyának a háttérben a *megértés természetéről (is) lenne szó*. A megértéssel több tudományág is foglalkozik, ezek együttesen a kognitív tudományok. Maga az informatika, melynek eszközeivel a névterek létrehozhatók, nem ide tartozik.

A megértés természetének a megértése ugyanakkor valamiféle önismeretet is, és vele emberismeretet is jelent. Az előbbivel tudomásom szerint semmiféle tudomány nem foglalkozik, az utóbbival pedig – legalábbis áttételesen – feltehetően minden tudomány. Talán a legközelebb mindehhez a filozófia állhat.

A névterek mélyebb értelmének, jelentőségének feltárását kezdjük azzal, hogy megvizsgáljuk, minek a közegében, „világában” válnak megérthetővé a dolgok? A közeggel arra is utalok, hogy nem valamiféle konkrét eszökről van szó, mint például az agy, vagy a nála nehezebben vizsgálható elme és tudat.

A konkrét közeg

Attól a közegtől, „világtól”, melyben a dolgok szellemileg megragadhatók, felfoghatók, érthetők, elválaszthatatlan a nyelv. Maga az érthetőség és az értelem kérdése azonban rendkívül szerteágazó terület, „*ein zu weites Feld*”², melyben a nyelv csak azt egyik szereplő. A nyelv megfelelő használata a feltétele annak, hogy mind a filozófia, mind a tudomány, mind pedig a közbeszéd állításainak jelentése legyen. A jelentést azonban nem a nyelv tartalmazza, csak jelöli.

Az *állításokat/mondatokat* a nyelv szavaival fejezzük ki. („*Szóból ért az ember.*”) Ez utóbbiak hordozzák a jelentést. A szavak a hangalak és íráskép szempontjából megfogalmazott nyelvi egységek. A továbbiakban csak olyan szavakról beszélünk, melyek legfontosabb szerepe még, hogy jelentésük van, mint például az „ember”, a „gondolkodás”, a „szép”.

De miért nem szótér akkor a névtér?

Ennek magyarázata, hogy ugyanazt a dolgot különböző szempontból lehet megnevezni. Ami például földrajzi szempontból ország, az politikai szempontból állam és érzelmileg haza. A megnevezés

valójában azonosítás. Mindegyik szó másként azonosít. Az azonosítás szempontjából a szavak *nevek*.

De mit azonosítanak, mit neveznek meg a nevek?

Egyrészt konkrét dolgokat neveznek meg, amelyekből csak egyetlen van (tárgyat, előfordulást, individuumot). Filozófiai értelemben partikularitást, ezért ún. partikuláris. Ezek a **tulajdonnevek**. Ez az azonosítás azonban köznyelvi körülmények között rendkívül pontatlan, ezért megértése környezetfüggő, mivel a nevek általában több egyedet azonosítanak, és egy-egy egyed is több névvel azonosíthat. Például: „Thomas Hobbes”, „Rin Tin Tin”, „Demokrata Párt”, „Csöbörccsök”. A felsoroltakból alaposabb utánanézésre kiderül, hogy ha önmagukban állnak, több egyed is érthető rajtuk.

A tulajdonnevekkel végzett azonosítás tehát eleve nem egyértelmű. A kardinalitásuk, az **m** (név) : **n** (előfordulás) egyik irányban sem meghatározott). Ezt az összefüggést **1** (név) : **1** („előfordulás”) formára kell átalakítani, hogy egzakt módon, logikai formában kezelhetők legyenek. Például úgy, hogy kiegészítőket kapcsolunk a nevekhez. A névtéradatbázisok tervezésében ezt nevezik normalizálásnak.

Például: Hobbes, Thomas (1588–1679); Hobbes, Thomas (1783–1860); Csöbörccsök (Moldova); Csöbörccsök (Ukrajna)

Az *állítások/mondatok*, a megértés konkrét közegei azonban nem azonosak a tartalmukkal, a *gondolatokkal/ítéletekkel*. Ez utóbbiak a megértés elvont közegét alkotják.

Az elvont közeg

A gondolatokat/ítéleteket fogalmakkal fejezzük ki. A fogalmak megfelelő használata a feltétele annak, hogy a beszédnek és írásnak értelme is legyen, ne csak jelentése. Valójában tehát nem csak szóból ért az ember. Szükség van a meg gondolt gondolatra³ is. Lehet, hogy fogalom és állítás, jel és jelentés egyszerre keletkeznek, de az biztos, hogy nem azonosak.

A fogalmak tudati, gondolati, elvont képződmények. Filozófiai értelemben a konkrét dolgokkal, a partikularitással szemben univerzalitást fejeznek ki. Valójában minden fogalom a maga nemében ún. *univerzálé*. Nem tárgyasíthatók korlátlanul, és ezért formálisan se kezelhetők azzal a logikai ap-

parátussal, amely ma ismert. Semmire sem lehet rámutatni azzal, hogy ez fogalom. Feltételezhető, hogy a tudaton belül nem valami pontosan körvonalazott egységek, hanem emberről-emberre, és egy emberen belül is időben változó, asszociatív jellegű képződmények. Szakemberek egy része kétségbe vonja a létezésüket.⁴

Ha netán nincsenek is, a fogalmak mindenesetre azzal válnak közölhetővé, hogy a nyelv segítségével nevetek adunk nekik. Ezek az **általános nevek**. Az általános nevek fogalmakat azonosítanak.

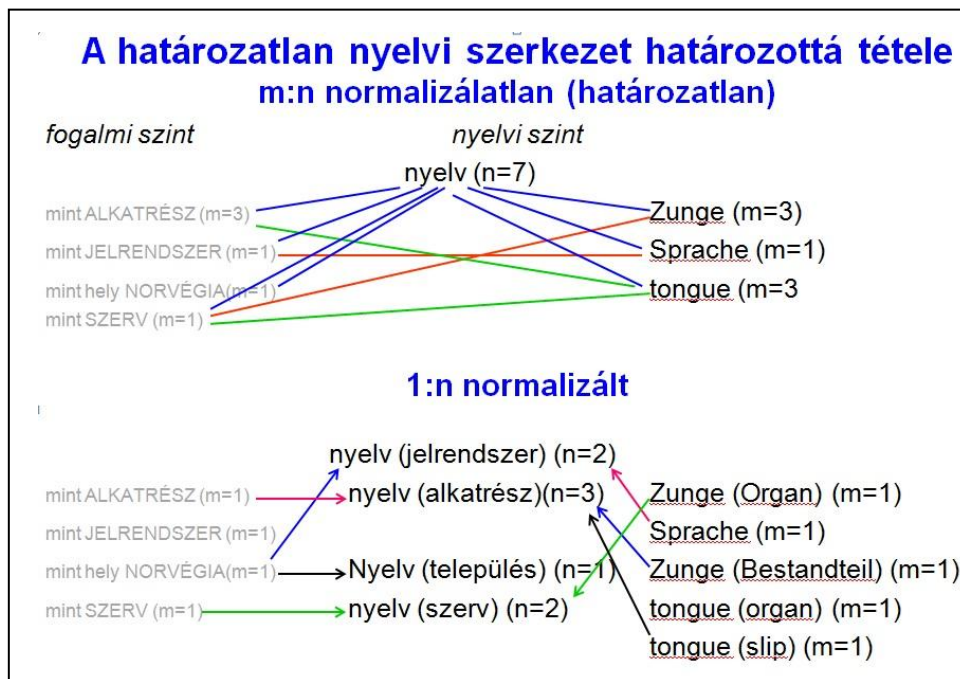
De – mint látni fogjuk – az általános név is olyan, hogy hiába tűnik egyedinek, valójában ez is egyszerre több fogalmat azonosíthat, és ugyanannak a fogalomnak is lehet több általános neve. A „nyelv” szó például több fogalmat nevez meg, és az egyes fogalmaknak, melyet a „nyelv” szóval megneveznek, több neve is van (3. ábra).

Ahogy a nyelvben szavakból vagy a nevekből (nézőpont kérdése, melyikből) mondatokat alkotunk, úgy a tudatban fogalmakból gondolatokat formálunk. A még nyers, csak az elvont tartalmat megnevező mondatokban szereplő nevekhez a térbeli és időbeli helyzet megértéséhez kiegészítő adatokat kapcsolunk (ragokat, névutókat, határozókat, indulatszókat stb.). Például: „tudatás”, „sógor” „disznó”, „kilenc”, „ellés” esetén „tudatom sógor, a disznó kilencet ellett”. A nyelvtudományban már korán felismerték, hogy a különféle nyelvtani esetek (például a tárgyeset: „ellett”) is fogalmakon alapulnak, melyeket ma mélyeseteknek neveznek.⁵

Ha döntenünk kell, hogy a Bibliából idézett „ige” mihez áll közelebb: a szóhoz, a fogalomhoz vagy a gondolathoz, akkor valószínűbb, hogy tartalmilag a fogalmakból álló gondolathoz, nyelvileg pedig a szavakból álló mondathoz. És azért van kapcsolatban a mindenhatósággal, mert csak vele (a szavakkal megnevezett fogalmakkal, a mondatokban kifejezett gondolatokkal) érthetjük azt is, hogy „mindenhatóság”. (Ettől még nem kell ismernünk is például a „mindenhatóságot”). Valójában tehát arról van szó, hogy „kezdetben vala a fogalom, a gondolat”. Az idealizmus szerint a szellem.

A fogalmakkal végzett azonosítás

Akár vannak a fogalmak, akár nincsenek, az általános nevükkel nem egy konkrét dolgot, nem egyetlen egyedet, hanem dolgok, egyedek összességét, osztályát ragadjuk meg. Az ember fogalmával például az összes embert. Általánosan

3. ábra A határozatlan szerkezet határozottá tétele

nevezünk meg minden embert. Ezért is általános név a fogalmak neve. Valójában a tulajdonneveknek, továbbá az olyan szavaknak, mint „itt”, „volt”, „hihihi” (sőt, mint arra utaltunk, a ragoknak, képzőknek, mint a „meg-” vagy a „-t”, azaz a nyelvtani esetragoknak) is van jelentése. Létezik az itt, a volt, a hihihi és a „meg-”, de tulajdonnevek esetén például még a Néró fogalma is („ő egy Néró!”). Ha nem így lenne, nem érthetnénk, hogy mi a szerepe például az „itt” szónak és a „meg-” ragnak, és igazából még Néróról sem tudhatnánk meg szinte semmit.

Az általános nevek jelentése azokból a fogalmakból következik, amelyeket azonosítanak. Ha – megengedve – nincsenek fogalmak, akkor is létezik az a valami, ami a jelentésnek megfelelően a tudatban „szétfolyóan”, de valamiféle állandóan újramegalkotó, dinamikus struktúrában valahogy azért mindenkinek élménye. Maradva annál, hogy a továbbiakban ezt a meghatározatlan valamit (ami semmi semmiképpen nem lehet) „fogalomnak” nevezzük, nem mondhatunk egyebet, mint hogy e fogalmak tartalma adja a név jelentését. Más szóval, ami a nyelven belül (tehát a tudaton kívül) jelentés, az a fogalmak szintjén (a tudatban) fogalomtartalom.

Ezzel a tartalommal (alias jelentéssel) azonban nem egyetlen dolgot, egyedét jellemezzük, hanem

több olyat, melyről úgy ítéljük, hogy bizonyos tulajdonságokban megegyeznek.

Ha a kezünkbe veszünk például egy író tollat, és azt mondjuk, ez „toll”, akkor a körülmények, a kontextus alapján ugyan mindenki tudja, hogy éppen erre a kezünkben tartott dologra kell gondolni, de a „toll” szóval nemcsak ezt az egyetlen tollat azonosítjuk, hanem minden olyan dolgot, melyről úgy gondoljuk, hogy toll. Azaz valójában nem egy konkrét tárgy nevét mondtuk ki, hanem egy fogalomét, a tollét. Ez az összes olyan tollat reprezentálja, melyet tollnak vélünk. Figyelemre méltó, hogy mégis értjük, konkrétan miről van szó, holott a „minden toll”, melyet a toll fogalma reprezentál, egyáltalán nem teljesen azonos mindenki számára. Például valaki szerint valami toll, ami valaki más szerint nem feltétlenül az.

A fogalmakkal több konkrét dolog közös tulajdonságát ragadjuk meg, melyeket e dolgok közös ismertető jegyeinek fogunk föl a fogalom tartalmában. Ettől még az adott fogalommal megragadott konkrét dolgoknak számos más, egymástól eltérő tulajdonsága van. Mennél több tulajdonságot tekintünk konkrét dolgok vonatkozásában közösnek, annál gazdagabb tartalmú fogalmak keletkeznek, melyek azonban egyre kevesebb számú konkrét dologra jellemzők.

Ebből az is következik, hogy a fogalmak valójában csak annak a kevés megértésnek a formái, amely lehetséges vagy praktikus.

Ezért a fogalmak tekinthetők nagyon leegyszerűsített, egységnyi ítéleteknek (állításoknak). Pontosabban azok tartalmának. Ettől még az egy adott fogalommal megragadott dolgok egyáltalán nem azonosak egymással. A fogalmak tehát nem merítik ki az általuk reprezentált konkrét dolog összes tulajdonságát. Az ugyanis kimeríthetetlen.

Mindebből az a sajátos – ha tetszik hajmeresztő – tény következik, hogy beszéd közben, amikor nem tudunk rámutatni egy-egy konkrét dologra, amelyről szó lenne, megérteni mindig csak összességeket értünk meg a közös tulajdonságaik alapján. A megértés alapja pedig nem egyetlen tulajdonság, hanem több közös tulajdonság felfogása. Szeretjük azt hinni, hogy ha kimondunk valamit például nagy hallgatóság előtt, akkor mindenki érti azt, hogy miről is beszélünk, holott a hallgatóság minden egyede feltehetően nem ugyanarra az állításra gondol, amit mi kimondtunk. Ez valójában roppant nehéz dolog, csak hozzáedződünk.

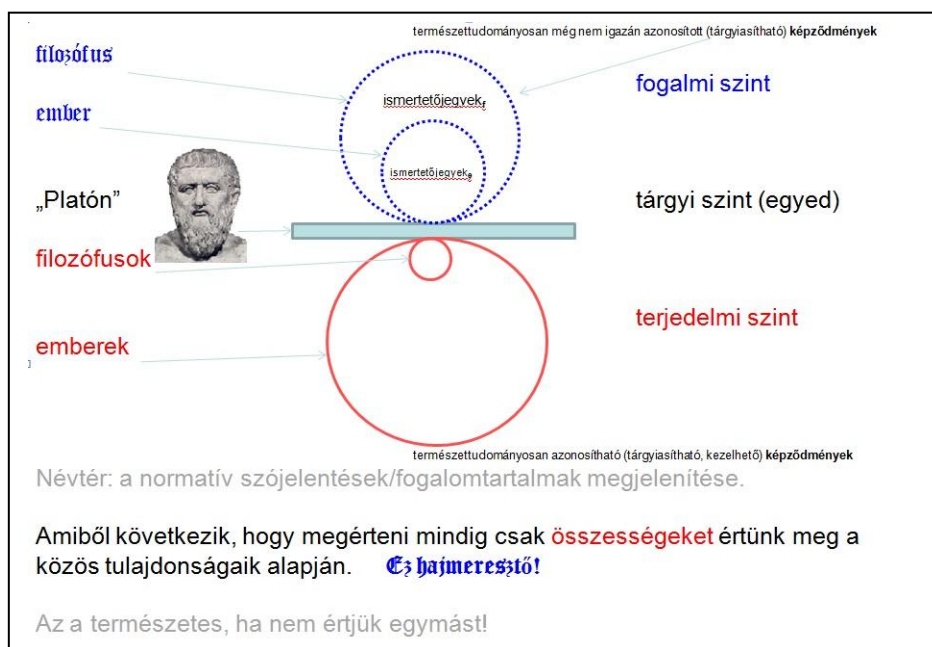
Ennek fényében nem az a természetes, ha értjük, hanem az, ha nem értjük egymást!

Az a közeg, „világ” tehát, melyben ez a megértés lehetséges, a fogalmaké (vagy azé, ami a helyén a tudatban lehet).

A gondolkodás kettős természetete

Azoknak a dolgoknak az összességét, melyeket egy közös fogalommal megragadunk, felfogunk, a fogalom terjedelmének nevezzük (4. ábra).

A gondolkodás tehát valamiféle kettős jelenség: a tudatban (a „mélyben”) megragadunk a tudaton kívüli (dobrevolver-eszterga, lakosság, katasztrófa), de akár a tudatban (például szakértelem, lélek, rettegés) létező dolgokat, miáltal fogalmak keletkeznek. Velük párhuzamosan létezik a nyelvi jel, melynek segítségével ez a megragadás a tudaton kívülre kerül, és a gondolatok kicserélhetők. De a két világ, a tudaton belüli, fogalmi, és a tudaton kívüli, tárgyi (vele a nyelvi) világ között mintha valami betonfödém alkotná a határt, melyen kívülről nem, legfeljebb a tudomány segítségével, mintegy furmányosan lehet csak áthatolni, és megvilágítani fogalmakkal (pont velük, ezekkel a homályos valamikkel) a tudat szerkezetét, hogy ezt a világot jobban megértsük. Az egész jelenség hasonlítható például a fákhhoz, melyeknek látható koronája és levelei vannak, és föld alatti gyökérzete. A kettő elválaszthatatlan, és mégis teljesen más (5. ábra).

4. ábra Terjedelem és tartalom

5. ábra A nyelvi és a felfogási szint

Mennél jobban növeljük a közös tulajdonságok számát, annál nehezebben vagyunk képesek fogalmat alkotni a megragadott dolgokról. Különös, de így van. A nagyon speciális fogalmak nagyon „nehézek”, mert az őket jelölő szavak (nevek) jelentéséhez annál több tudás kell.

Gondoljunk például a parciális differenciálegyenlet-rendszer fogalmára.

De ne csak ún. tudományos fogalmakra gondoljunk! Vegyük például az ember fogalmát. Képezzünk egyre speciálisabb emberfogalmakat:

ember–előadó–konferencián előadó–
konferencián előadó–sárga pulóverben konfe-
rencián előadó–sárga pulóverben konferencián
az értelemről előadó.

Azaz $1: N_1 < N_2 < N_3 \dots < N_n$ (ahol N az ismertetőjegyek száma). Ez a genus–species hierarchia a filozófiában.

Az utóbbiból bizonyára nagyon kevés van, de az utóbbi is csak általános név, és nem egy konkrét előadót azonosít 1:1 kardinalitásban.

Tegyük fel, hogy a tulajdonságok számát tovább növeljük. Mi történik? Például legyen

sárga pulóverben konferencián az értelemről
érthetetlenül előadó

Lépjünk most ki a fenti, a végtelenségig részletezhető fogalmi hierarchialáncból, és térjünk át a konkrét egyedre, melynek neve, mondjuk, „Ungváry Rudolf”.

Az olvasó talán azt hiszi, mindent ért, különösen azt, akinek a nevét most megadtam. Akár láthat, hallhat is. Holott ekkor érti a legkevesebbet, mert

engem kellene megértenie. Ehhez képest a fenti fogomláncban mindent tökéletesebben érthet (ha megerőlteti magát). Egészen addig, amíg el nem jut magához a konkrét tárgyhoz, esetünkben egy konkrét személyhez.

Attól a pillanattól kezdve azonban, hogy áttérünk egy konkrét emberre (azaz tárgyiasítjuk a fogalmat, tehát lemondunk róluk, kilépünk a fogalmi világból), valójában csak formálisan lehet őt megérteni, a pusztá adatazonosítások sorozatával. Ha személyesen látunk és tapasztalunk valakit vagy valamit, és nem ismernénk fogalmakat, akkor csak érzékileg fogunk fel, ami ugye még nem értés.

Másrészt, ha értünk is valakit vagy valamit, akkor csak azt és annyit értünk, ahány fogalmat a konkrét személyről megragadunk, felfogunk. Mert, ugye, a közvetlen tapasztalás se értés, még ha a tapasztalat is az alapja minden megértésnek.

Minden formalizálásnak, így a matematikának is az alapja az áttérés a fogalmakról az általuk reprezentált valamelyik tárgyra. Itt valójában megszűnik az, hogy mi az értelme valaminek (a célja, feladata nem), hogy helyét átvegye a formalizált, a pusztá eljárások rekonstruálható, tehát bizonyítható érthetősége. Ennek köszönhetjük az utolsó három évszázad lélegzetelállító természettudományi és műszaki fejlődését.

Ezt itt most nem folytatom, csak jelzem: lehet, hogy nem indokolatlan felvetni a kérdést, hogy ez az elszakadás, vele a hagyományos tartalmaktól, egyben jelentésektől való egyre nagyobb távolság

folytatható-e a végtelenségig? Milyen következményekkel jár, ha egyre több az, ami valójában nem ragadható meg a hagyományos fogalmainkkal, vele a köznapi nyelvünkkel. Erre a tanulmány végén, a „Fogalmiság kockázata” még visszatérünk.

A tulajdonnevekkel végzett azonosítás (az egyedek azonosítása)

Visszatérve az egyes emberre (vagy bármelyik konkrét dologra): az ember „észak-fok, titok, idegenség”⁶. Tágabb értelmezésben, Kant gondolatával: önmagában minden magánvaló. Más szóval egy másik konkrét embert (vagy akár egy másik konkrét dolgot) megérteni enyhén szólva ezerszer nehezebb, mint bármelyik fogalmat, mellyel megragadjuk.

Mi az, ami az emberben az önazonosság, azaz a tudása önmagáról? Egész egyszerűen szólva az én. Ha az olvasó azt hiszi, hogy teljesen érti önmagát (ha már másokat nem is teljesen), akkor is súlyosan téved. Mindig csak bizonyos összefüggésekben tűnik úgy, hogy ez fennáll, mint például abban az összefüggésben, amely most az olvasó és köztem átmenetileg keletkezett. Ez azonban ki-ki énjének csak egy nyúlfarknyi része, úgyhogy minden okunk megvan a legnagyobb fokú nyugtalanságra. Amit szerencsére elfojtunk magukban, és csak ha túl nagy lelki terhelésnek vagyunk hosszabb időn át kitéve, vagy netán gyenge az énjünk, akkor tanulunk meg kesztyűbe dudálni saját maguk miatt (ha egyáltalán túléljük).

Akkor tehát, amikor egy fogalomról áttérünk egy konkrét dologra, a tulajdonságok száma a végtelenre nő.

$$\text{Azaz } 1: N_n \rightarrow n = \lim \infty$$

Ez fogalmilag már megragadhatatlan. Bárkit megragadhatnak fogalmilag, felfoghatják, ki ő, de ezzel messze nem merítették ki a tulajdonságait, tehát azt, aki valójában. Jobb is. Éppen ez a probléma, ha minden határon túl törekszünk önismeretre. Nem bírja el a tudat. Mert a tudat csak fogalmakra és gondolatokra van berendezkedve, nem pedig fogalmak és gondolatok káoszára.

Annak érdekében tehát, hogy annak a végtelen és kaotikus bonyolultságnak a teljes megértését kikérüljük, melyet egy-egy konkrét individuum képvisel, vagy fogalmat alkotunk róla (és akkor leegyszerűsítünk), vagy a könnyebb kezelhetőség érdekében pusztán két tulajdonsággal ruházzuk föl magukat a

konkrét dolgokat (de nem a fogalmakat). Ezek a térbeli formális tulajdonságuk: a helye és az ideje (a múltban, most, a jövőben). Azaz egy adott időben egy adott helyen levő valamit (pl. Nérót, engem, az elképzelt megváltót) azonosítanak, és ezzel mindannyian sokszor nagyon jól megvagyunk, amikor számolni vagy remélni kell.

A tulajdonnevek tehát olyan dolgokat jelölnek („jelentenek”), melyeknek formálisan térben és időben van azonosításuk. Személynevek és testületi nevek esetén ez az a struktúra, melyet a személyazonossági igazolványok tartalmaznak, illetve a cégbíróságok bejegyzései. Névterekben ez a nevek térbeli és időbeli rétegződése.

Sokszor persze nagyon speciális fogalmakat is látszólag könnyen fogunk föl, mint például a fekete lyuk, vagy az elektron – de vigyázzunk! Az, ahogy köznapien ezeket értjük, legfeljebb töredékeiben azonos azzal, amit a fizikusok értenek rajtuk. És akkor már annyi tulajdonságunknál vagyunk, hogy azt pusztán az általános műveltség alapján nem ismerhetjük, és ezért ezeket a fogalmakat valójában csak nagyon sok tanulással ragadhatjuk meg.

Normatív és nem normatív fogalomtartalmak (névjelentések)

Mielőtt azonban rátérnénk a névterek filozófiai lényegére, meg kell különböztetni azokat a fogalmakat, melyek tartalmát az értelmező szótárakban az egyezményes megnevezésükkel és az egyezményes magyarázatukkal rögzítik, azoktól a fogalmaktól, melyeket ki-ki gondol. Ahogy azt a korábbi fejezetben megfogalmaztam, az utóbbiak emberről-emberre nagyon eltérőek lehetnek. Az értelmező szótárakban az általános nevekkel a közösen elfogadott, normatív, névvel azonosított fogalomtartalmakat (a név jelentését) azonosítják. Olyan tartalmakat, melyekben lényegében mindenki egyetért. Az egyes emberben elkerülhetetlen, hogy ugyanaz az általános névvel megnevezett fogalom ennél gazdagabb, adott esetben azonban akár szegényesebb vagy torz tartalommal rendelkezik.

Minden nyelvileg megnevezett fogalomnak van ilyen normatív tartalma. Valójában azért értjük meg egymást, mert beszéd közben igyekszünk magunkat ehhez a normatív tartalomhoz tartani. És ha mondjuk a kutya fogalmán ennél többet értünk, akkor azt kellő jóindulattal feltételezve megpróbáljuk magyarázni, körülírni. Teljes körűen nemcsak azért nem fogjuk tudni megmagyarázni, mert ön-

magunkat se tudjuk, hanem azért sem, mert a tudatban keletkező fogalmak nem pontos, afféle tárgyyszerű, rögzített képződmények. Ezeknek a ténylegesen létező fogalmaknak a tudatban elmosódott a tartalmuk, ráadásul állandóan változik. Mégpedig jó esetben akörül a normatív fogalomtartalom körül, melyet például az értelmező szótárakban rögzítenek – és amely tartalmak idővel szintén változhatnak.

A politikai élet nehézségei abból adódnak, hogy például a szabadság fogalmát nem minden politikai rendszerben használják és alkalmazzák a politikai hatalom birtokosai úgy, ahogy mondjuk egy demokrata, noha mind a diktatúra urai, mind a demokraták megegyeznek a „szabadság” szó értelmező szótári, normatív, lexikai jelentésében.

Az értés

Most pedig térjünk át tanulmányunk céljára, a névterek értelmére.

Nem az értelmezéssel általában foglalkozunk, hanem azzal, hogy az értelem működése, az értelemképzés szempontjából mi a szerepe a névtereknek.

Az akkor még pályája elején álló *Werner Heisenberg* fizikusban 1915 körül súlyos kétségek támadtak. Ő ugyan le tudta vezetni a bonyolult differenciálegyenleteket, melyekkel az atomot leírták, csak éppen azt nem tudta igazán, hogy mi is az, amit leírnak velük. – *Vajon meg fogjuk-e valaha érteni az atomot?* – fordult kérdésével a dán *Niels Bohr*-hoz, az atommodell atyjához, akinek erről mindent tudnia kellett. Bohr kicsit elgondolkodott, majd azt mondta: – *Azt hiszem, igen. De előbb meg kell tanulnunk, mit jelent az, hogy „megérteni”?*⁷

Ezzel ott vagyunk a névterek lényegénél. Heisenberg és Bohr számára ugyan az értelmezésről, interpretációról volt szó, de a válasz nem erre, hanem arra vonatkozott, hogy mi is az, hogy értés.⁸ A megértés ugyanis nem csak nyelvi kérdés, hanem, mint láttuk, fogalmi. A fogalmak segítségével ragadjuk meg a dolgok tartalmát, azaz igazában értünk. A fogalmaink afféle minták, besorolási osztályok. És helyesbíthetünk: vagy megpróbáljuk másként gondolni a fogalmat, vagy feladjuk. Fogalmaink tehát folyton változó világ bennünk. De ezekből a fogalmakból alkotjuk a gondolatainkat, melyeket aztán mondatok formájában közölhetővé teszünk. A formalizált tudományokban (logika, matematika) a fogalmi megragadásnak szigorú

módszerei alakultak ki (ez a formális elemzés). A többi tudományban is igyekeznek fogalmakat meghatározottan használni. Akármennyire is sikerül ez, az eredményes gondolkodáshoz még a legformalizáltabb területeken is intuícióra van szükség, hogy felismerésekhez jussunk, azaz változtatni kell tudni saját fogalmainkon. Például új fogalmak felismerésével. Ez a helyzet a művészet területén is, azzal a különbséggel, hogy ott a fogalmakat megelőző képzeteknek, vele az intuíciónak a legkiemelkedőbb, folytonos a szerepe, új meg új fogalomalkotás játszódik le a metaforák formájában. A legtöbb intuícióra – bármily meglepő – a mindennapokban van szükség a dolgok megértéséhez, mivel ott a legnagyobb a káosz.

Különleges terület a vallásé, a hité. A vallás valójában csak fogalmi szinten létezik (még ha hívők áztatják is magukat azzal, hogy fogalmaik konkrétan is reprezentálnak valami létezőt). Istent feltételez, aki mindenható. Noha a hívő feltehetően hiszi, hogy van konkrétan is Isten, aki mindenható, ezt tárgyiasítani ugyanúgy nem képes, ahogy korlátlanul a fogalmakat se. Valójában isten fogalmát imádják.

Amikor tehát arról van szó, hogy Bohr kijelentése nyomán jobban megpróbáljuk megérteni, hogy mi a megértés, akkor – többek között, és most visszatérünk a kiábrándítóbb valóságához – azt tapasztaljuk, hogy névterek szerkezetével írjuk le az általános neveink (a fogalmak) és a tulajdonneveink (a konkrét dolgok) világát. Mint mondtam: csak a normatívan értelmezett nevek terét.

Az a fogalmi világ, melynek rendkívül leegyszerűsített rendszerét ma a névterek formájában próbáljuk meg leírni, a maga teljességében bizonyára meghatározó szerepet játszik abban, hogy egyáltalán mi gondolható. Lehet, hogy *Johann Carl Friedrich Gauss* (1777–1855) német matematikus valami ilyesmire gondolhatott, amikor azt fogalmazta meg, hogy „*minden készen van, csak meg kell fogalmazni*”. Azaz minden fogalommal rendelkezünk már, és velük bármilyen új felismerést leírhatunk, továbbá belőlük kiindulva bármilyen új fogalmat alkothatunk a tapasztalatra támaszkodva, melyekkel ugyancsak fogalmazhatunk.

A névtereknek ez az értelme, ha tetszik, a filozófiai. Ez is magyarázatra szorul.

Mielőtt belekezdenék, szeretném leszögezni, hogy a fenti gondolatmenet nem tartozik az analitikus filozófia körébe. A gondolkodást elemzem ugyan

egy bizonyos, fogalmi nézőpontból, de nem azt a nyelvhasználatot, mellyel az analitikus filozófia foglalkozik.⁹

Az elemzésemnek van természettudományos háttere, de szó sincs arról, hogy kizárnám ebből az általános, vele a metafizika fogalmait. Ezek ugyanúgy a gondolkodás elemi egységei, akár a konkrét dolgok fogalmai. Egy fogalom ugyanis nem lehet hamis, mivel nem valami *nemlétező* dolog, nem is egy állítás. Az egyszarvú fogalmának nincs olyan tartalma, az „egyszarvú” szónak nincs olyan jelentése, hogy van. Mint fogalom létezik, és akkor is létezik, ha a terjedelme netán üres, azaz a fizikai valóságban nincs. A fogalom ugyanis olyan valami, ami a tudatban (valahogy) van. Ha tehát valaki a lét értelmére kérdez rá, akkor egyben rendelkezik is a lét értelme nevű fogalommal. Lehet, hogy a „lét értelméről” nincs értelme beszélni, ettől ez a fogalom még létezik.

Arról sincs szó, hogy a gondolkodásnak, vele a megértésnek alapfeltétele lenne a nyelvi egyértelműség; éppen az ellenkezőjére igyekeztem rámutatni. Az információelmélet közhelye, hogy többértelműség, tartalmi redundancia nélkül eleve nem lehetséges valamit megérteni teljes körűen, fogalmilag. Az analitikus filozófia a filozófia területén próbálta megvalósítani azt, amit a formális logika a logikában. Ez pedig a ragaszkodás ahhoz, hogy minden állításban meg kell tudni valósítani a tartalomról a tárgyra való áttérést. A pontos jelentés, a műszaki és természettudományos tevékenység dolgában ez elengedhetetlen. Miközben azt, amiről természettudományos, logikai értelemben konkrétan szó van, nem vagyunk képesek felfogni anélkül, hogy a fogalmi apparátusunk rendkívül határozatlan értelmét ne használnánk. Kétségtelen viszont, hogy megközelítésemben van valami alapvetően empirikus.

„Az, *hogy megérteni*”, nem kizárólag áttérés valamilyen konkrét tárgyra. A megértésnek, más szóval a fogalomalkotásnak egyszer, az emberi fejlődés hajnalán, valahogy keletkeznie kellett. A folyamat talán nem egyik pillanatról a másikra zajlott le. A fogalmak megjelenésével, akármilyen korlátozott volt is kezdetben a tartalmuk, már a valóságról valami nagyon kevés, de tudás állt rendelkezésre. Annyi, amennyit ez a kezdeti megértés lehetővé tett. És az is kétségtelen, hogy ettől kezdve a megértés egyre differenciáltabbá vált, azaz egyre több ismeret vált gondolhatóvá, és megfogalmazhatóvá – mert egyre több név, vele fogalom állt rendelkezésre. Ez ugyan első lépésben a külvilág

tapasztalatain alapult, de miután összeállt fogalmi világgá, és azonosítható volt az általános nevekkel, hallatlanul félreérthetően, de mégis az azonosított megértés elemi egységeit tartalmazta. A létrehozható fogalmak (vagy akármi, ami helyettük a tudatban van, általános nevekkel azonosítva) sokasodni kezdtek és rendelkezésre álltak. Nőtt a nyelv szókincse, azaz nőtt a létrehozható azonosított fogalmak száma. Ez egy sajátos tudati „tárolás”. Azért használom a létrehozható fogalom fogalmát, mert a fogalmak bizonyára nem rögzítetten vannak jelen a tudatban, hanem minden pillanatban újra és mindig kicsit másként összeállhatnak, generálódnak. A generatív nyelvészetben nemes egyszerűséggel a „lexikon” szóval nevezik meg a lehetséges nyelvi összességüket, mint a szemantika alapját, és nem sokat mondanak róla.¹⁰

Amikor arról van szó, hogy valamit meg kell érteni, akkor valójában két dolog történhet. Az *első műveletben* minden alkalommal megpróbálkozunk az addig „megtanult”, „begyakorolt” fogalmak alapján, ha tetszik, a rendelkezésre álló jelentéstárból, a lexikonból kiválogatni a generálható fogalmakat, melyekből gondolatokat, megnevezve mondatokat alkotunk, ugyanakkor ezzel feltehetően egy időben megpróbáljuk ezeket a gondolatokat a tapasztalatokkal, azaz a konkrét dolgokkal valahogy összehangba hozni. Magával a generálhatóságukkal nem foglalkozom, a tudomány itt még a megismerésnek nagyon az elején tart. Csak arra utalok, hogy itt egészen másról van szó, mint egy rögzített tartalmú tárolóhoz való hozzáférés. Ahogy már említettem, dinamikus, folyton újratemtődő állapotról lehet szó, és maguk a fogalmak is bizonyos tudati, dinamikus változó állapotok. Mindennapi világunkban megszokott sebességekhez képest azonban elképzelhetetlenül gyorsabban. Az is lehet, hogy ezt a sebességet ma még a számítógépek se tudják megközelíteni. Vagy ha igen, nem azzal a komplexitással, mint az agy működésének megnyilvánulása, az elme, melyen maga a tudat alapszik, és annak két képessége, az ész és az értelem.

Az *első műveletben* nyilvánul meg az értelem képessége. Vele nem a külvilágból származó tapasztalatokra térünk rögtön át, nem tárgyiasítunk, hanem a kultúrában eddig felhalmozott tapasztalatokhoz fordulunk, melyek a tudatban addig valamilyen fogalmi – mint említettem, „megtanult”, „begyakorolt”, vagy „lexikális” – formában valahogy a rendelkezésükre állnak. Persze mondhatjuk, hogy ebben az első műveletben is „tárgyiasítunk”, de a

tárgyak ebben az esetben a felhalmozott fogalmak, legyenek azok akármilyenek is a tudatban.

A *második műveletben*, a külvilághoz fordulásban a tárgyiasítás játszódik le. Ebben nyilvánul meg az ész képessége. Nem működhet függetlenül az értelemről, mintegy arra támaszkodik, de hozzá képest valami újat hoz létre. Azt, amit az értelemről kapott, mintegy összeveti a tapasztalattal. Így áll elő, hogy adott esetben sok minden értelmes lehet, de nem ésszerű. Értelmes dolog például a zsarnok uralmával szembeszegülni, de ezzel nyíltan próbálkozni nem minden esetben ésszerű. De az is előfordulhat, hogy ami ésszerű, nem teljesen értelmes. Ésszerű például a zsarnoki uralom idején egyáltalán nem törődni a zsarnoksággal, hanem belenyugodni, de ez nem feltétlenül értelmes.

Mindebből nyilvánvaló, hogy az értelem és az ész fogalmát nem abban az értelemben használom, ahogy Kant. Megközelítésem felől nézve a kanti ész szinte az egész tudat, az értelem meg annak néhány részlete, ahol egyáltalán elválasztható Kant filozófiájában az észről.

Megközelítésemben az értelmes gondolat mindig a generálható – fogalmi, de képzetekből és érzelmekből is álló – tudatszerkezethez való hozzáféréstől következik, az ésszerű cselekvés pedig az így keletkezett gondolat és a tapasztalat összevetéséből keletkezik. Ezért az értelemhez való fordulás aligha írható le formalizálással, mert itt afféle „lekérdezésről”, „készből” való merítésről lehet csak szó. Az értelemmel valamennyire megbízhatóan eddig juthatunk.¹¹ A többi összevetés a tapasztalattal, és helyesbítés – ugyanahhoz akár többször is visszafordulva a tudatban. A formális műveletek ezen alapulnak, és maradéktalanul az ész termékei már. A filozófiában bizonyára ezért van az észnek kitüntetett szerepe, hiszen a filozófus a rajta kívüli valóságot akarja megérteni. (És mit érdeklí őt akkor a megértés maga!)

Ezzel függhet össze, hogy vannak, akiknek elsősorban az értelem működése a könnyebb, és nehézségeik vannak a formalizáló ismeretekkel, mint például a matematika. Másoknak ez összehasonlítva könnyebben megy, és ilyenkor gyakori a nagyobb tartózkodás a pusztán értelemmel végezhető gondolatmenetek iránt, mint akár a metafizikai, a vallásos, akár a költői gondolkodás. Mindez természetesen csak hipotézis a „*mi az, hogy megérteni*” itt tárgyalt megközelítése alapján.

A névterekben az a figyelemre méltó, hogy az informatikának köszönhetően velük megpróbálkozunk ennek a történelmileg felhalmozott, csak a tudatban létező „lexikonnak” az eddigieknél, például az értelmező szótárakénál gazdagabb, strukturáltabb normatív rögzítésével.

Filozófiai, történeti kitérő és befejezés

Fogalom és Idea

Platon szerint (ezt a Phaidroszban fogalmazta meg¹²) az emberi testbe költöző lélek homályosan emlékezik arra a szépségre, melyet az „egek feletti világban” az ideák képviselnek, és valahányszor az ember szépet tapasztal a világában, vágyat érez, mégpedig eme egykor látott ideák iránt. Ezért a lélek a saját erejéből képes működni, nincs feltétlenül szüksége külső impulzusokra, mivel az ideák maguk is impulzusokat adnak. Ez a vágyállapot, tárgyától függően és erejét illetően nagyon különböző lehet. A szerelem Platón szerint nem más, mint e szépség iránti vágy leghevesebb, érzékileg a lelket legteljesebben hatalmába kerítő állapot. Egyszerre sodorhat veszélybe és egyszerre az, ami a legközelebb hoz az ideák megpillantásához, vele a legteljesebb értelemhez.

Lefordíthatjuk ez úgy is, hogy az ideák maguk a fogalmak, azok tartalma, értelme. „Egek feletti világ”, azaz a csak képzetben alapuló, pusztán fizikailag nem, csak elvontan megragadható fogalmaké. Mivel minden fogalom elvont valami. Platón szerint ugyan csak bizonyos egészen általános, és pozitív tartalmú fogalmak képviselnek ideákat, melyeknek nincs érzéki megfelelője, azaz mai nyelven nem tárgyiasíthatók. Ez a felfogás fogalmi szempontból szűk. Még a legspeciálisabb fogalmakban is az általánosítás a lényeg. Azaz korlátozott mérvű tulajdonságok alapján alkotunk fogalmakat, mivel az összes alapján lehetetlen.

Az igazságosság (mint idea, egyben fogalom) például jogi, erkölcsi tulajdonság, azaz végső soron, egészen általánosan tulajdonság (azaz a tulajdonság fogalmának az egyik fajtája). Márpedig a tulajdonság „ideája” minden elképzelhető speciális tulajdonságban, így például a forgácsolhatóság fogalmában is jelen van. Más szóval miért ne volna idea minden speciális fogalom? Hiszen mindegyiknek tartalma elvont általánosítás, azaz egészen magas fokú képzet. Nincs ebben semmi kiábrándító, ellenkezőleg.

Mint látható, az itt tárgyalt ideafelfogás nem teljesen azonos a platóni, és egyáltalán nem azonos a kanti ideafelfogással. Nem foglalkozom ugyanis az erkölcsi, vagy a metafizikai (vagy transzcendentális) és a természeti ideák különbségével, mert megközelítésem szempontjából annak, hogy valami a tapasztalatból ered vagy sem, nincsen szerepe. Nem mintha egyáltalán nem lenne szerepe, de ebben a megközelítésben inkább csak az, hogy a természeti ideák (a konkrét dolgok) fogalmai könnyebben tárgyasíthatók, terjedelmük biztosabban meghatározható.

Ráadásul minden fogalom legáltalánosabbja, a valami a leginkább idea, hiszen minden mozgás, dolog, tulajdonság valami. Nyilván, ez a valami fölfoghatatlanul gazdag, lévén, hogy minden a **valami** fogalmának terjedelmébe tartozik, azaz mindent reprezentál, ami gondolható (ezzel szemben a semmi az, ami nem gondolható, és ezért nincs terjedelme). A „valamit” a könnyebbség kedvéért teljesen jelentés nélküli szónak tekintik. Holott az ellenkezője igaz. Nem véletlen azonban, hogy az olyan formalizált rendező rendszerekben, mint informatikai ontológiákban a hierarchikusan rendezett nyelvi struktúra csúcsán mindig ott van a „thing”, mint a lényegében legáltalánosabb fogalmat jelentő szó.

Miért lehetséges a szép?

Szépét tapasztalni azért lehetséges, mert a szépség valójában nem más, mint a fogalmiságnak, mint olyannak valamiféle élménye. A szép élménye elválaszthatatlan attól, hogy az ember fogalmat képes alkotni. Ezért van, hogy mindenben megpillantható a szép, mert mindennek, amiről tudunk, fogalma van, még ha megpillantásakor ezt nem is fejezzük ki feltétlenül a fogalom nevével. A tudatban a fogalom alapjául szolgáló képzet akkor is létrejön.

Ilyen értelemben az, ami Platón szerint az ideák külső ingerek nélküli, szépséges hatása a lélekre, nem egyéb, mint a fogalomalkotásra való képesség, a fogalmiság önálló működése. Mint valami asszociatív tudatáram.

Ez természetesen teljesen szemben áll azzal a közhelyszerű elképzeléssel, hogy a szép tapasztalása kizárólag érzéki élmény. A természet, vagy a másik nem emberre, állatra egyaránt érzékeny hat. Ezt a növényekre is kiterjeszthetjük, mert rájuk például ingerlően hat adott esetben a napfény. De csak a fogalmakat alkotó ember pillantja meg egy-

ben a természetben, a másik nemből, de bármiben a szépet.

De miként lehetséges a fogalmiság segítségével a szép tapasztalása, „megpillantása”?

A magyarázat lehet empirikus. A külső inger, vele az érzés hatására érzet keletkezik, mely lokális, azaz nem egyszerre ér mindent a testben. Az érzetet a központi idegrendszer észleli, eredménye itt az észlelet. A tudat az észleletet feldolgozza, „képzi”, azaz valamilyen, a képszerűsége, egyben a létrehozásra emlékeztető állapot keletkezik, amely azonban ugyanolyan múló valami, mint előzményei. Egy képzetet nem lehet állandóan fenntartani, hanem folyton fel kell idézni.

A képzet azonban mindent tartalmaz, amit az érzet, a ráépülő észlelés, ráadásul a tudat az összes többi tartalmának hatására keletkezik. Egyszerre kaotikusan gazdag, és az integrálhatósága érdekében képszerű. A természeti dolgok képszerűbbek, az általánosabb, erkölcsi, metafizikai, matematikai stb. dolgok pedig kevésbé. De képzete mindegyiknek van, illetve lehetséges. Ez az az alap, amiből a lényeges(nek tekintett) tulajdonságok megragadásával fogalom keletkezik. Melynek aztán van normatív, és végtelen sok egyéni változata.

A fogalom „számára” tehát a képzet az ősforrás – ez megközelítésünkben a platóni ősképek. Az integráltan megélt, az érzékiséget a maga kaotikusságával és vágyaival megőrzött képzet. Nincs benne elvonatkoztatást igénylő „erőfeszítés”, úgy tűnik, mintha önmagától (holott bizonyos szemszögből a biológiai léttől) lenne adott. Nem véletlen, hogy paradicsomi, szépségesen szép állapotnak tűnik a gondolkodás felől nézve, mely már kizárólag fogalmakból épül fel.

Így nézve érthető, hogy mindenben, nem csak egy szép másik nemből lényben, nem csak a művészi alkotásban ott van a szép.

A képzőművészeti alkotások lehetnek a legközvetlenebb kapcsolatban a képzetekkel, és ragadhatók meg a legnehezebben fogalmilag. A zenei alkotások állhatnak a legközelebb a formális elvonatossághoz, a műveletiség, az eljárás, vele például a matematika szépségéhez és „képzeteihez”. A művészeti alkotások közül a költészeti művek, ha nem is mindennek a csúcsát képviselik, de a legközelebbi helyet a fogalmakhoz. A hasonlatok, metaforák a képzetek olyan tartományait képesek rendkí-

vüli hatóerővel (ha tetszik: szemantikai erővel) megszólaltatni, melyek az egyes fogalmak képzet-tartományának olykor szinte a teljességét, olykor a rejtettségét fejezik ki. A „semmi ágán ül szívem” állításban például a „semmi ága” a lét képzetét ragadja meg egy olyan szemszögből, amely alapján a létről, mint olyanról nem a normatív elemi fogalmi ítélet keletkezik, hanem a képzetben rejlő olyan vonások kerülne tudati-fogalmi közelségbe, melyek a praktikus cselekvés számára rejtve kell, hogy maradjanak, mert különben lehetetlenné teszik azt. A létbe vetettség filozófiai képzetének a szépségét fejezi ki a verssor.

A művészetek összetettebb formái (a drámai művek) az előbbieket mindegyikére hajazhatnak, ugyanakkor a társadalmi relevanciájuk, az emberi együttélés képzetvilágának a legközvetlenebb kifejezői.

A fogalmiság kockázata

A fogalmiság azonban csábító lehet, hogy önkényesen bánjanak vele. Ahogy Platón fogalmaz: „a léleknek szárnyai nőnek”. Ez könnyen arra csábít, hogy saját fogalmainkat tekintsük normatívnak, nem pedig az általánosan elfogadottakat, melyek tartalma többszörösen igazolva van. A túlzott, többnyire világot megváltani akaró lelkesültségnek, mint valami szépségnek a hatása főleg politikailag végzetes lehet. Ezáltal fenyegethetnek az önmagukban teljesen összefüggő gondolatrendszerek, világnézetek, melyek cáfolata sokszor annyira nehéz, hogy csak az idő, a korszellem (paradigmaváltás, azaz egy másik korszak differenciáltabb fogalmi világa) képes ezen segíteni.

Platón ezt a filozófia, vele a rendszerező gondolkodás hajnalán úgy fejezte ki, hogy „megbokrosodott ló engedetlensége és a szekér vezetőjének ügyetlensége” következtében lezuhanak a földre. Mai nyelven az indulatok hiányos megfékezése és a fegyelmezetlen, a valóságot szem elől tévesztő gondolkodás következtében. Ahogy ez íróasztaltettesek esetében megfigyelhető. Ilyenkor sokan azzal a kifogással kelnek útra „Damaszkusz” felé, hogy „de én őszintén hittem”, netán „nem ilyen lovat akartam”, holott ez nem csak a „hiten” vagy a „lovon” múltott.

Ugyanakkor kizárólag a normatív fogalmi világra támaszkodni közhelyes. Ez megakadályozza az innovatív felismeréseket, vele a tudás bővülését. Valaminek a felismerése nem nélkülözheti a lelkesültséget, melyet tartózkodóbban az „aha” fogal-

mával ragadunk meg. A legkifejezettebben ezt az élményt a költészet segítségével élhetjük meg, de megélhető még akár egy matematikai megoldás felismerésekor is (még ha ez esetben nem olyan egyetemes érvénnyel, de annál könnyebben ismétlődhetőbb). Ez a tárgyszerűséghez ragaszkodó józansággal szemben pillanatokra fölénybe kerül. Platón valami ilyesmire is gondolhatott, amikor a mánia állapotának hasznos szerepéről írt. Sok új, önmagában hasznos, akár elméletbe foglalt felismerés (különösen, ha politikai) válthat ki lelkesültséget, és ezáltal elzúleszhet egy időre.

A gondolkodás eszerint, ha igazán hatékony, borotvaélen való haladás. Ez felelhet meg valamilyen nyire a bölcsességnek, vagy annak, amit Platón „nemesnek” tart. Az önvédelmet a gondolat, vele a fogalmak terjedelmére való áttérés jelenti, ami egészen általános kérdések esetén nem mindig lehetséges. Platón szerint a bölcs áll az emberi hierarchia legmagasabb pontján, az önkényuralom irányítói (legyenek zsarnokok akár a demokrácia álarca mögé bújva) pedig a legalacsonyabb pontján. Platón figyelmét még nem keltette föl, mekkora tolongás van a politika okozta katasztrófák után a damaszkuszi úton. Különben talán azt is megfogalmazta volna, hogy a zsarnokság közvetlen művelői számára ez a pálfordulás alig lehetséges, noha biztos lesz tapasztalat majd arról is, hogy még ez is megtörténhet.

Rövid összegzés, emelt szinten

A névterek a filozófiánál sokkal szerényebb igényű tárgyak. Segítségükkel a fogalmakkal, a nevük formájában, mindig visszatérhetünk a „földre”. A neveknek ugyanis normatív jelentése van, mely a fogalmakat jól-rosszul kommunikálhatóvá teszi. Filozófiailag úgy is mondhatjuk, hogy a névterek az „elíziumi mezők, mennyei ideák”, az én nyelvemen fogalmi mezők világának megfelelő, nyelvileg megszerkesztett szemantikai mezők. Nagyképűen hangzik, de szerényen értem: a névterek a filozófia tárgyát képviselő értelem nagyon egyszerű, formális leképzései.

Irodalom és jegyzetek

- ¹ A korábbi fontosabb publikációk: Ungváry Rudolf: **A névterek és az adatok tulajdonságai. A történet, avagy a fogalmi és a nyelvi szint.** = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 2012. március. – p. 91–105. http://tmt.omikk.bme.hu/print.html?id=5594&issue_id=535. **Névtér és névtérkezelő rendszer: követelmények, jellemzők** 44. Könyvtáros vándorgyűlés, 2012. Győr. Széchenyi István Egyetem, 2012. június 12–14.

https://videotorium.hu/hu/recordings/details/6003_Nevezelo_rendszerek_kovetelmenyek_jellemzok; **A névtér mint kulturális szükséglet. A nemzeti aggregátor kitüntetett feladata.** = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 2012. augusztus – p. 320–326 http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5673&iss_ue_id=540; **A névtér mint az internet értelmező szótára.** Könyvtári stratégiák – könyvtári informatika” c. konferencia, Kaposvári Egyetem, 2012. november 14.; **A földrajzi névtér jellemzői. A meglévő földrajzi névterek kritikája.** Workshop 2013. Sopron, Nyugat-Magyarországi Egyetem, 2013. március 26–28. https://videotorium.hu/hu/recordings/details/6179_A_foldrajzi_nevter_jellemzoj; **A magyar földrajzi névtér neveinek fajtái. [Megjelenés előkészületben.]** Workshop 2015. Sárospatak, Eszterházy Károly Főiskola Comenius Kar, 2015. március 30. – április 2. http://videotorium.hu/hu/recordings/details/10391_A_magyar_foldrajzi_nevter_neveinek_fajtai; **Névterek és földrajzinév-tárak. Észrevételek a Magyarország Földrajzinév-tára és a nemzet földrajzi névtér jövőbeli továbbfejlesztéséről.** = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 2016. április. – p. 135–157. <http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/50>.

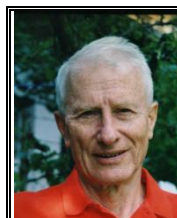
- ² Fontane, Theodor: Effi Briest [Vas István fordításában „nehéz kérdés”]. Új Palatinus, 2004.; Grass Günther: Ein weites Feld [Nehéz kérdés], Seidl, 1995.
- ³ „Ős patkány terjeszt kórt miköztünk, a meg nem gondolt gondolat...” (József Attila)
- ⁴ Kálmán László: Konzervatív: Szó, vagy fogalom? A konzervativizmus jövője Konferencia. Budapest 2013. október 4.
- ⁵ Mai tudásunk szerint először a mélyesetek (még nem a mai nevükön), a pandzsábi Taxilában időszámításunk előtt a kb. 6.–4. században élő Panini nyelvtanában jelentek meg. A programozási nyelvek alapformulájának a nevét (mivel Panini korai felismeréseire hajaz), ezért nevezik Backhus-Naur-Panini formulának.
- ⁶ Ady Endre: Sem utódja, sem boldog őse...
- ⁷ Heisenberg, Werner 1978. A rész és az egész. Ford. Falvay Mihály. Budapest, Gondolat.
- ⁸ „A megértés tehát – legalábbis ha ezt az előbb leírt tevékenységet megértésnek tekintjük – tágabb kategória, mint az értelmezés,” írta Székely László, ugyancsak Heisenberggel és az atomfizikai interpretációkkal foglalkozva. Székely László: Interpretációk a fizikában. = Magyar Filozófiai Szemle, 2013. 2. pp. 67–84. <http://real.mtak.hu/8586/7/Sz%C3%A9kely-L%C3%A1szl%C3%B3-Interpret%C3%A1ci%C3%B3k-a-fizik%C3%A1ban.pdf>
- ⁹ Az a levezetés, melyet alkalmaztam, az univerzálé-probléma hagyományos és mai filozófiai tárgyalásá-

val szemben indifferens. A filozófiában, főként ha analitikus, az univerzálé-probléma feloldhatatlannak fest, hiába is születik rá számtalan feloldás. Ez pedig azért van, mert valójában az univerzálékat és a partikulárékat függetlenül kezelik a fogalmaktól és azok terjedelmétől. Mintha a probléma két eleme, az univerzálé és a partikuláré nem esnének egybe az utóbbi kettővel. (Tipikus példa rá Tózsér János elemzése: Wittgenstein és az univerzálé-probléma. [http://www.uni-](http://www.uni-miskolc.hu/~bolantro/esszeiras/txt_e_tozser.html)

[miskolc.hu/~bolantro/esszeiras/txt_e_tozser.html](http://www.uni-miskolc.hu/~bolantro/esszeiras/txt_e_tozser.html)). Tovább menve valójában nem tulajdonítanak a fogalmaknak önálló létezését, vagy ha igen, ezeket minden áron vissza akarják vezetni a partikuláréakra, azaz terjedelmekre. Azaz tárgyiasítják a fogalmakat. Márpedig Gottlob Frege óta közhely, hogy nem minden fogalom fogható fel tárgyként, azaz nem lehet a fogalmakról (nála: valódi osztályokról) korlátlanul áttérni a fogalmak terjedelmére, mert ez paradoxonokkal jár. (Frege, G.: Logika, szemantika, matematika. Vál. tanulmányok, Gondolat, 1980. pp. 227–233, 235.)

- ¹⁰ Ez azért is figyelemre méltó, mert ezzel párhuzamosan mindig létezett olyan törekvés, hogy a generatív nyelvészet által kizárólagosan tárgyalt mondat, szintaxis jelenségeit bekössék a szemantikába. Olyannyira, hogy nyomai kimutathatók már a Kr. e. ~6.–4. században, amikor az indiai Pandzsábban élő szanszkrit nyelvész, Panini, olyan nyelvtant dolgozott ki, mely nem a szintaxis elsődleges tárgyalásán, hanem a szemantikán, azaz a jelentéstanon alapult. Azóta is az egyik legnehezebb nyelvtan. Ma a mélyesetek formájában köszön vissza ez a törekvés, abban, hogy a mondattani alapelemeket, a nyelvtani eseteket próbálják bekötni a szemantikába.
- ¹¹ Heisenberg ezt ennél bonyolultabban fogalmazza meg: „[...] a valóságról hírt adó megismerési eljárás egyre növekvő mértékben maga is azoknak az összefüggéseknek az alkotó részét képezi, amelyek az illető területet kiadják.” Az „illető terület: a generálható fogalmaink a tudatban. Heisenberg, Werner: Der Begriff „Abgeschlossene Theorie“ in der modernen Naturwissenschaft, Dialectica, 1948, november, 335–340.
- ¹² Platón: Phaidrosz.

Beérkezett: 2017. szept. 1-jén.

Ungváry Rudolf
informatikus mérnök.
E-mail: ungvaryr@gmail.com